

VALLÁSRÓL, EGYHÁZRÓL, KOMMUNIKÁCIÓRÓL A TÁRSADALOMMAL VALÓ VISZONYRENDSZERBEN EGY ÉLETMŰ OPTIKÁJÁN KERESZTÜL¹

Korpics Márta

korpics@gmail.com

Találó címet adott a szerkesztő (*Az egyház mozgástereiről a mai Magyarországon*) az 1997-ben megjelent kötetnek, amely egy kutatás eredményeit tartalmazta (Horányi 1997). A kötet a Magyar Katolikus Püspöki Kar Tömegkommunikációs Bizottsága felhatalmazása által lebonyolított kutatást mutatja be, mégpedig nemcsak szigorúan a kutatás eredményeire fókuszál, de a téma hazai elméleti és gyakorlati szakembereit is megszólítva pozicionál, tematizál. A kutatás szorosan kapcsolódott a II. Vatikáni Zsinat által kijelölt irányokhoz, az volt a célja, hogy feltárja és elemezze azt, hogy Magyarországon a rendszerváltozás óta eltelt időszakban mennyire sikerült a katolikus egyháznak „az idők jeleihez” alkalmazkodnia és hogy milyen nehézségekkel, konfliktusokkal kellett szembenéznie egy megváltozott politikai, gazdasági és társadalmi környezetben. Az egyház küldetése – hangsúlyozza ezt Lukács László a kötet előszavában² – hogy Krisztus örömhírét tanításával és tevékenységével adja át a világnak. „Ezt a hivatását, küldetését csak akkor tudja hatékonyan betölteni, ha ismeri azt a környezetet, amelyikben megszólal, tud beszélni hallgatóinak nyelvén, érti gondjaikat és vágyaikat. Végül pedig – mivel az egyház maga is a földön élő emberekből álló közösség – tisztában kell lennie önmagával is, saját belső lehetőségeivel, adottságaival.” (Lukács 1997: 7) Már a kötet bevezetője beemeli a mozgástér fogalmát és kitér annak fontosságára. A fogalom aztán végigvonul a kötet tanulmányain, a kutatási eredmények bemutatásán. Ahhoz, ugyanis – írja Lukács – hogy az egyház meg tudja szólítani a társadalmat, ismernie kell a nyelvet, amelyen az emberek beszélnek és ismernie kell azt is, hogy milyen problémák foglalkoztatják az egyház körül élőket. Hogy vannak-e előítéleteik az egyházzal kapcsolatban és hogy mit várnak el ettől az intézménytől. Erre a tudásra úgy lehet szert tenni, hogy tisztában kell lenni azzal a mozgástérrel, amely az egyháznak is kijelöli a kereteket. A mozgástér egyéni és társadalmi hatóerők jelölik ki, és mint társadalmi szereplő, az egyház is hatással van erre a mozgástérre. Ez lehetőség, de egyben nagy felelősség is. (Lukács 1997: 9)

¹ Lehet, hogy szokatlan korreferálóként nem szorosan az előadó szövegéhez kapcsolódni, de talán megbocsátható, hisz a tanulmány mind a témához, mind az ünnepelthez kapcsolódik.

² Az előszót Lukács László piarista szerzetes írta. Lukács László 1984-től a Vigilia folyóirat szerkesztője, 1989–2000 között az MKPK Tömegkommunikációs Irodájának igazgatója, 1989–1995 között az Új Ember hetilap felelős szerkesztője és kiadója, 1990–2000 között a Magyar Kurir felelős kiadója. Lukács szerepe a kötet létrejöttében kiemelendő, hiszen egyrészt támogatta a kutatást a kutatási háttér biztosításával, másrészt pedig egyedülálló a szerepe abban is, hogy egyházi szereplőként felismerte a téma fontosságát.

A kötet megjelenése és a rendszerváltozás között nem telt el még ekkor 10 év, nagyon sok változást és változtatást nem igazán lehetett még ekkor látni. Azt azonban már igen, hogy az egyház nehezen találta meg helyét a megváltozott politikai és társadalmi körülmények között. Ennek oka kettős: az egyik a megváltozott társadalmi viszonyokban keresendő, a másik az egyház elégtelen reakcióiban. Az átalakuló új körülmények struktúrái között lassan formálódott a civil társadalom és talán még lassabban jelentek meg azok az önállóan gondolkodni képes állampolgárok, akik közösségükért, egyházukért feladatot és felelősséget vállaltak.³ Az egyház elégtelen reakciói mögött pedig az egyház belső élete, belső kommunikációja állt. A szerkesztői szándék tehát egyértelmű, a mozgástér fogalmának tisztázásával és a mozgástér vizsgálatával fel lehet tárni az egyház nehézségeinek okát.

Tamás Pál és Horányi Özséb a kötet bevezető tanulmányában nagy hangsúlyt fektet a mozgástér fogalmának definiálására és leírására, ezzel is segítve azt a társadalomtudományi megközelítést, amely fontos akkor, amikor a társadalmi kommunikációban létező és működő intézményeket vizsgálunk, ezekről gondolkodunk, vagy elemzéseket készítünk ezek működéséről. Kiindulópontjuk, hogy „...az egyház benne él a világban és a történelemben, egyszerre része és alakítója. (...) Az egyház a társadalom egyik intézményeként is működik.” (Horányi–Tamás 1997: 11.) Mit értenek a szerzők a mozgástér fogalmán? „A mozgástér a cselekvési lehetőségeknek, alternatív szervezeti megoldásoknak és szimbolikus akcióknak azon együttese, amelyek kivitelezése az adott társadalmi környezetben konfliktusmentes, vagy a lehető legkevesebb konfliktussal jár.” (Horányi–Tamás 1997: 13) Az egyháznak mint a társadalmi kommunikáció egyik résztvevőjének két feladata van, az egyik, hogy saját belső erőivel, adottságaival, esetleges gyöngéivel tisztában legyen. A belső tisztázás után képes arra, hogy társadalmi intézményként hasson és alakítson a társadalmon, aminek fontos szereplője. Ehhez azonban elengedhetetlen a társadalmi mozgástér ismerete. Ez a mozgástér konfliktusokkal terhelt, de a konfliktusok feltárása és megismerése az idők jeleinek megértéséhez vezet – írják a tanulmány szerzői. A kutatás és a hozzá csatolt elemzések célja azon társadalmi konfliktusok feltárása, amelyek kezelésében az egyház szerepet vállalhat. A kutatás által feltárt eredmények pedig segíthetik az egyházat abban, hogy be tudjon kapcsolódni a társadalom életébe, mégpedig azokon a pontokon, amelyeken a jelenlétét leginkább el tudják fogadni az emberek és más intézmények. A kutatás alkalmazott kutatás, a társadalomkutató vizsgál és elemez és eredményeit az egyház felhasználja. De a megszólított kutatók – akik kommentálják a kutatás eredményeit – többsége elkötelezett hívő is egyben, akik saját szakterületük eredményeit az egyház szolgálatába állítják. Hogy miért is teszik mindezt? Mert a kötet szerkesztőjével együtt tudják és vallják, hogy „az egyházak a magyar társadalomban meghatározó kulturális minták, egyéni és csoportos viselkedési modellek képviselői” (Horányi–Tamás 1997: 14), és hogy ezeknek a mintáknak a nyilvánossá tétele és megosztása fontos társadalmi haszonnal is együtt járhat.

A kötet nem áll egyedül a szerkesztő életművében, hiszen Horányi már a nyolcvanas-kilencvenes évek fordulójától szerepet vállal az egyház és társadalom viszonyát bemutató, elemző konferenciák szervezőjeként, majd a konferenciákon megjelent előadások tanulmányként való közlésében szerkesztőként. Ide tartozik a Keresztény Értelmiségi Műhely három konferenciája és az azokról megjelent kötetek (*Keresztény szemmel 1–3*). Ezekből a kötetekből nagyon pontosan kirajzolódik Horányi missziója, ami egy olyan társadalmi tanulási folyamat elősegí-

³ A társadalom struktúráját meghatározó alapok (normák, társadalmi együttműködés-konfliktusok kezelése, hatalomelosztás) mindegyikét érintették a megváltozott politikai és társadalmi viszonyok (vö. Dahrendorf 1994).

tése, amelyben újra meg kell szerezniük a nyilvános, értelmiségi és keresztény beszédmód készségét és tudását” – írja a szerző az egyik kötet előszavában. (Horányi 1991: 8) De ott találjuk rendre azokon a konferenciákon is, ahol az egyház és társadalom kérdései kerülnek megvitatásra vagy csak egyszerűen napirendre, ahol is tematizáló írásai jelennek meg a témában. Az első ilyen tanulmánya volt a *Vallásfilozófia Magyarországon* című kötetben megjelent *Kereszténynek lenni itt és most*, amely azon túl, hogy szemiotikai-szemantikai értelmezését adta az egyik központi keresztény imaszövegnek, a szerző keresztény értelmiségiként való tanúságtételét is magában foglalja. Így ír erről: „...a mai világban nemcsak az információ folyamatos felértékelődése miatt kell egyre inkább mindannyiunknak értelmiségivé válnunk, de a keresztény, éppen az individuális életút megtalálása miatt, szinte nem is lehet más, csak értelmiségi (kereső, mindent latba vető, kritikus) attitűdöt mutató.” (Horányi 1995: 238)

Külön ki kell emelni Horányi Magyar Pax Romana Fórum (MPRF) keretei közötti sokrétű tevékenységét. Azért nem tudományszervezőt írok, mert bár konferenciák szervezése és kötetek kiadása zajlott, ezek az alkalmak nem (csak) a tudományról szóltak, hanem az egyház iránti elkötelezettségről és annak a törekvésnek a nyilvánossá tételéről, hogy fontos az egyházon belül egy olyan párbeszédnek az elindítása, amelynek az egyik feladata éppen a korábban már említett mozgásterek kijelölése volt. 1998-tól 2004-ig volt a Magyar Pax Romana Fórum katolikus értelmiségi szervezet elnöke, majd 2010-től újraválasztották. Az itteni tevékenységét kitűnően reprezentálják az általa (illetve a szervezetben vele együtt tevékenykedő társaival együtt) szerkesztett tanulmánykötetek. A MPRF keretein belül volt konferencia az egyház feladatairól (1998), az egyház és kommunikáció kapcsolatáról (1999), a Soáról (1999), a vallások és az európai integráció viszonyáról (2000), a kölcsönösség strukturáiról (2002), az együttlétről (2004).⁴ Egy az életművet bemutató tanulmányban egy volt tanítvány így ír erről az időszakról: „Horányi Özsébnek a keresztény értelmiségi közéletben végzett tevékenysége úgy jellemezhető leginkább, mint amely az egyházak és a vallások társadalmi helyét illetően a hatalmi-politikai szerepvállalással szemben *a szociális integráló funkció és a társadalmi felelősségvállalás* jelentőségét hangsúlyozza” (Havasréti, 2002: 11)

A közéleti kommunikációról szóló kötetben közzétett (Sárközy–Buda 2001) P. Szilczl Dórával közösen *Az egyházak kommunikációjáról* megírt tanulmány – még egy lépéssel továbbmegy és olyan téma-kijelölő kezdeményezéssé válik, amely a téma tanulmányozásának keretein túl felkínál és megoszt olyan kérdéseket is, amelyek mentén lehet és kell az egyházak közéleti kommunikációját feltáró és leíró kutatásokat folytatni. A leírást az alábbi állítással kezdik: „A (magyar) egyházak a (magyarországi) közéleti kommunikáció egyes színtereit alkotják. A kérdés az, hogy mi jellemzi ez(eket) a színtereket és milyen összefüggésbe hozhatók az e színtéren bekövetkezett változások a magyarországi rendszerváltozással.” (Horányi–P.Szilczl 2001:79) A szerzők állítása szerint az egyházak a társadalmi kommunikáció aktív résztvevői és alakítói. A vallási kommunikációnak ily módon egyik sajátos területe az a mód, ahogyan az egyház tevékenykedik a társadalmi kommunikáció különböző színterein. Ez a tevékenykedés három társadalmi kommunikációs színtéren⁵ zajlik. Az első az, amikor az egy-

⁴ Az évszámok a konferenciáról készült kötetek megjelenési évszámai. Pontos adatokat lásd a bibliográfiában.

⁵ A színtér fogalma a kommunikáció participációs felfogása szerint nem a fizikai térrel van kapcsolatban, ennél sokkal összetettebb. A színtér nem földrajzi értelemben értendő, hanem olyan közegként, amelynek minden eleme (tér, idő, felkészültség) fontos a kommunikációs esemény megvalósulásának szempontjából. A színtér tehát olyan környezet, ahol maguk a kommunikatív aktusok végbemennek. „A kommunikációs színterek ágensek és felkészültségek olyan strukturált aggregátumai,

ház a társadalmi kommunikáció résztvevőjeként tevékenykedik a társadalmi kommunikáció különböző szinterein. A második esetben maga az egyház jelenti a társadalmi kommunikáció egy sajátos színterét. A harmadik pedig az a szintér, ahol a transzcendenssel kapcsolatos kommunikáció zajlik, ez a szakrális kommunikáció szintere. Az első két szintéren történő megnyilatkozások, események adják az egyház(ak) közéleti kommunikációját. A két szintér vizsgálatával az egyház(ak) nyilvános jelenlétét lehet leírni. A harmadik szintéren zajló események, cselekmények azt mutatják meg, hogy az egyes felekezeten belül hogyan alakultak, és alakulnak a transzcendenssel való kapcsolattartás módjai „hogyan a különböző egyének és közösségek miként fogják fel az Isten-ember közti viszonyt, s milyen kommunikációs formákat alkalmaznak e kapcsolat fenntartására.” (P. Szilczl 2007: 72). A szerzők a hivatkozott tanulmányban felvázolnak egy koncepciót, amelynek mentén erről a jelenlétről gondolkodni lehet és kell – ezzel kijelölik azokat a kereteket is természetesen, ami alakítja ezt a diskurzust. Ide tartozik a nyilvánosság, az egyház mint társadalomtudományi entitás, a mozgástér, a konfliktus és a szerepvállalás.

Ha Horányi Özsébnek a témában való nyomtatásban is megjelenő és elérhető szervezői és tudományos munkásságát vizsgáljuk, akkor azt láthatjuk, hogy látszólag ezzel a tanulmánnyal véget ér a témában folytatott aktivitása. Kivételt képez talán a kommunikáció participációs modelljét bemutató Horányi által szerkesztett kötet, de itt a vallás és egyház nem önálló témaként, hanem az intézményeket bemutató fejezetben jelenik meg, nem Horányi, hanem tanítványai tollából (P.Szilczl–Pete 2007). De valójában nem, mert semmi más nem történt, mint csatorna-váltás. Horányi tudományos pályáján meghatározó volt a kommunikációtudomány, így nem véletlen, hogy választásai, irányultságai ezen terület felől meghatározottak. Egy kommunikációkutatótól pedig elvárt, hogy értse a McLuhan-i megfogalmazást a média és a médiumok megváltozott szerepéről. „A médium maga az üzenet” – vagyis az idők jeleit felismerve meg kell változtatni a diskurzus helyét és módját, és váltani kell. Így jött létre az *Egyház és társadalom* online folyóirat, amelynek beköszöntője szerint az online folyóirat célja, hogy az MPR működése láthatóbb, intenzívebb és részvételre alkalmas adóbb legyen. A folyóirat vállaltan egy olyan „gyűjtőhely”, amelybe mindaz a téma belefér, ami korábban az MPR Egyesület tevékenységében megjelent. A beköszöntő azon túl, hogy kijelöli a tevékenységi kört, meg is indokolja magát a típust és a csatornát is. Folyóirat azért, hogy ne csak évi egy nagy rendezvény legyen, online pedig azért, mert ez kiszolgálhatja és kielégítheti a megváltozott igényeket. A folyóiratnak nincsenek klasszikus értelemben vett rovatai, inkább témákat kínál fel, amelyekhez írások és hozzászólások kapcsolódnak. Az oldal nagyon jól mutatja az aktivitást, az érintetteket megszólalásra, az érdeklődőket olvasásra, a kritikusokat gondolkodásra ösztönzi. Nem utolsósorban a téma iránt elkötelezett kutatók számára pedig olyan kapaszkodókat ad, amelyek mentén Horányi korábbi írásai tematizációs törekvéseinek beérése tapasztalható. Horányi életpályáján a tudós és a keresztény értelmiségi szerepek, identitások mindig is összetalálkoztak, együtt léteztek. Nincs ez ennél a folyóiratnál sem másképp. Ennek bizonyosságául hadd álljon itt egy kiragadott részlet a folyóirat egyik felületéről, „*A Szemhatáron innen – kartávolságon túl*”-ból: „Ebben a projektben arra vállalkozunk, hogy szimptomákat mutassunk fel. Eseményeket, eseteket, megjelenéseket, amelyek azonban talán túlmutatnak önmagukon. És ha csak lehetséges, ezek a szimptomák itt mintát

amelyekben érvényesek bizonyos intézmények (kódok) (és mások nem), a szintér struktúráját pedig az ágensek és a felkészültségek elérhetősége adja” (Bátori–Hamp–Horányi 2007)

lesznek hivatottak adni. Követni érdemes jó dolgokról lesz szó. Meggyőződésünk ugyanis, hogy jó dolgokkal vagyunk körül véve, még ha nem is erre vagyunk szerződve, csak éppen nem vesszük észre őket. Nohát, majd meglátjuk.”⁶

Hagyományosan a vallásszociológia⁷ adja azt a keretet, amelyen belül a vallás és az egyházak társadalomban betöltött szerepét vizsgálni szokás. A megváltozott körülmények azonban indokolják és szükségessé teszik a megváltozott kutatási és kutatói attitűdök megjelenését, és új vizsgálati keretek bevonását. Az utóbbi években a hazai kommunikációkutatáson belül kijelölődtek azok a keretek, amelyekkel a vallás és kommunikáció, egyház és társadalmi kommunikáció különböző viszonyait vizsgálni lehet. Nevezhetjük ezt egyfajta tematizációs törekvésnek, bár a megjelent publikációknak, és lebonyolított kutatásoknak köszönhetően⁸ talán kijelenthetjük, hogy a téma megjelent a hazai kommunikációkutatásokban, és más tudományterületek is figyelemmel kísérik az itteni eredményeket.⁹ Horányi keresztény értelmiségiként való részvétele a téma kutatásában, exponálásában nem tudatosság nélküli. Ez egy felépített, eltervezett és tudatosan megvalósított életmű, kifejezetten a kommunikációkutatásra alapozva. Így vall erről a szerző a Vámos Tibor által készített interjúban: „Amúgy meg az sem véletlen – szerintem – éppen a mai viszonyok között egyre inkább szükséges tudás szempontjából, hogy kommunikáció kutatásra adtam a fejem (korábban a vizuális kommunikáció vizsgálata, utóbb szélesítve a horizontot a társadalmi kommunikációéra: manapság egy olyan kommunikációelméleten dolgozom, ami a *participációra* van alapítva), mert azt gondolom, hogy annak a változó társadalmi környezetnek a rugóira rájönni, értelmét megfejteni, amiben élünk, a kommunikáció kutatása az egyik legmarkánsabb, legkevésbé ideológiavezérelt módja. Ha ugyanis azt a kérdést tesszük föl magunknak, hogy miben változik a társadalom kommunikációja ezekben az évtizedekben, a válasz nem független attól, hogy mi az, amit kibillentnek, azaz nem normálisnak, vagy másként: választ igénylőnek kell tekinteni.”¹⁰ És erre a tudásra mindannyiunknak szüksége van, ahogy arra is, hogy ideológiamentesen, a társadalmi jelenségekre fókuszálva tudjunk kérdéseket feltenni és azokról értelmes beszélgetéseket folytatni.

⁶ Forrás: <http://www.egyhazestarsadalom.hu/a-szemhatartol-innen>.

⁷ Tomka Miklós teljes életműve, Török Péter egyes munkái, Nagy J. Endre írásai, Horányi, Tamás Pál, Varga Károly, Wildmann János munkái, hogy csak néhányat említsünk a hazai szerzők közül.

⁸ A Pax Romana Keresztény Értelmiségi Fórum éves Kongresszusai rendre napirendre tűzik az egyház-társadalom-kommunikáció problémáit, a Kommunikációtudományi Társaságon belül létrejött Szakrális Kommunikáció Szakosztály tagjainak tevékenysége is ezen a területen folyik, konferenciák, workshopok, tanulmánykötetek, doktori disszertációk sora igazolja ezt (pl. Korpics 2011, Kovács 2016, P. Szilczl 2007, 2010, Szentiványi 2008, Andok 1998, 2010, Bokor 2010, stb)

⁹ Erről bővebb áttekintés található Korpics-Szilczl (2007) Miért szakrális, miért kommunikáció c. tanulmányában.

¹⁰ Forrás: <http://www.ozseb.horanyi.hu/kozelet/interjuk/vamosinterju.htm>. 2002. február 20 – május 19.

Irodalom

- Andok Mónika (1998) Egyházi kommunikáció, egyházi nyelv. In: Bulkainé Ádámosi Margit – Neubauer Irén – Szöllősy Ágnes (szerk.) *Quo Vadis Domine*. Pannonhalma, MPRF – Bencés Könyvtár, 266–295.
- Andok Mónika (2010) Az örök és a változó – a vallásban és egy szociológiai felmérésben. In: Korpics Márta – Wildmann János *Vallások és egyházak az Egyesült Európában*. Budapest, Typotex, 267–272.
- Bátori Zsolt – Hamp Gábor – Horányi Özséb (2007) *A társadalmi kommunikáció szerkezete és működése a második modernitás időszakában*.
<http://www.akti.hu/tanulmany/dok/horanyi.doc>
 (Hálózati közlemény. Letöltés dátuma: 2007. 06. 21.)
- Bokor Tamás (2010) Villanások az egyház önértelmezéséről és a hit válságáról. In: Korpics–Wildmann *Vallások és egyházak az egyesült Európában Magyarország*. Budapest, Typotex, 173–179.
- Bordás Sándor – Huncik Péter – Mikulás Domonkos – Stredl Terézia (szerk.) (2004) *Együttlét – egy interetnikus tréning*. Budapest, Balassi.
- Buda Béla – Sárközy Erika (szerk.) (2001) *Közéleti kommunikáció*. Budapest, Akadémiai.
- Bulkainé Ádámosi Margit – Neubauer Irén – Szöllősy Ágnes (szerk.) (1998) *Quo Vadis Domine*. Pannonhalma, MPRF – Bencés Könyvtár.
- Dahrendorf, Ralf (1994) *A modern társadalmi konfliktus*. Budapest, Gondolat.
- Glózer Rita – Hamp Gábor – Horányi Özséb – Pongrácz Mária (szerk.): *A vallások és az európai integráció*. Budapest, Balassi Kiadó – Magyar Pax Romana Fórum.
- Glózer Rita – Hamp Gábor – Horányi Özséb (szerk.) (2000) *A vallások és az európai integráció*. II. Budapest, Balassi Kiadó – Magyar Pax Romana.
- Hamp Gábor – Kelemen Gábor (szerk.) (2000) *A család*. Budapest, Balassi Kiadó – Magyar Pax Romana.
- Hamp Gábor – Horányi Özséb – Rábai László (szerk.) (1999) *Magyar megfontolások a Soárról*. Budapest, Pannonhalma, Balassi Kiadó – Magyar Pax Romana, Pannonhalmi Főapátság.
- Hamp Gábor – Szöllősy Ágnes (szerk.) (2000) *Egyház és kommunikáció*. Budapest, Balassi Kiadó.
- Havasréti József (2002) Horányi Özséb tudományos pályájáról. Janus. A 60 éves Horányi Özséb tiszteletére. X.1. 2002 tavasz
- Horányi Özséb (1995) Kereszténynek lenni itt és most. In: Nyíri Kristóf (szerk.) *Vallásfilozófia ma Magyarországon*. Budapest, MTA Filozófiai Intézete – Áron Kiadó.
- Horányi Özséb – P. Szilczl Dóra (2001) Az egyház(ak)ról. In: Buda Béla – Sárközy Erika (szerk.) *Közéleti kommunikáció*. Budapest, Akadémiai, 79–92.
- Horányi Özséb – Tamás Pál (1997) A társadalmi konfliktusok és az egyház. In: Horányi (szerk.): *Az egyház mozgástereiről a mai Magyarországon*. Budapest, Vigília, 11–19.
- Horányi Özséb (szerk.) (1989–1991) *Keresztény szemmel 1–3*. Budapest, Vigília, Pécs–Pannónia Kv.

- Horányi Özséb (szerk.) (1997) *Az egyház mozgástereiről a mai Magyarországon*. Budapest, Vigilia.
- Korpics Márta (2014) *A szakrális kommunikáció színterei: a zarándoklat*. Budapest, Typotex.
- Korpics Márta – P. Szilczl Dóra (2007) Miért szakrális miért kommunikáció? In: Uő (szerk.) *Szakrális kommunikáció*. Budapest, Typotex, 11–33.
- Kovács Lajos (2016) *Az egyház mint kommunikáció*. Budapest, Jezsuita.
- Lukács László (1997) Előszó In: Horányi Özséb (szerk.) *Az egyház mozgástereiről a mai Magyarországon*. Budapest, Vigilia
- Mártonffy Marcell – Glózer Rita – Szöllőssy Ágnes (szerk.) (2002) *A kölcsönösség struktúrái*. Budapest, Balassi, PRMF.
- P. Szilczl Dóra (2007) Vallás és kommunikáció. A valláskutatás kommunikációs perspektívái. In: Fehér Katalin (szerk.): *Tanulmányok a társadalmi kommunikáció témaköréből*. Budapest, L'Harmattan – Zsigmond Király Főiskola, 69–85.
- P. Szilczl Dóra (2010) Kommunikáció a társadalommal In: Korpics Márta – Wildmann János *Vallások és egyházak az Egyesült Európában*. Budapest, Typotex 308–314.
- P. Szilczl Dóra – Pete Krisztián (2007) A kommunikáció intézményei. In: Horányi Özséb (szerk.) *A kommunikáció mint participáció* Budapest: Typotex, 17–101.
- Szentistványi Rita (2007) Nyilvánosság és egyház. Kézirat.